

فضای مجازی و تربیت دینی در خانواده؛ آسیب‌ها و راهکارها

محمد احسانی^۱

چکیده

مقاله حاضر در موضوع تأثیرات منفی فضای مجازی در تربیت دینی خانواده و راهکارهای پیشگیری از آن، با استناد به متون دینی و استفاده از تحقیقات میدانی تدوین شده است. هدف مقاله بررسی آسیب‌های فضای مجازی بر تربیت دینی در خانواده و ارائه راهکارهایی برای آسیب‌زدایی خانواده‌ها از این آسیب‌ها است که با روش توصیفی - تحلیلی به‌سامان رسیده است. فضای مجازی با گستره وسیعی که دارد، امروزه تقریباً همه خانواده‌ها را فراگرفته و تمامی کاربران را تحت تأثیر خود قرار داده است. تجزیه و تحلیل به‌دست آمده از این تحقیق نشان می‌دهد که آسیب‌های متعددی از ناحیه فضای مجازی متوجه خانواده‌ها و تربیت دینی فرزندان است؛ به‌نحوی که هم روابط همسران را دچار چالش می‌کند و هم بر تربیت دینی فرزندان آسیب می‌رساند. مهم‌ترین آسیب همسران و فرزندان، تضعیف عقاید و باورهای دینی خانواده است که به‌تبع آن، گرایش‌ها و رفتارهای دینی آنان نیز به‌شدت آسیب می‌بیند. در مقابله با این آسیب‌ها، راهکارهایی مانند تربیت اعتقادی، تقویت ارزش‌های اخلاقی، آموزش قرآنی، تربیت توحیدی و معرفی الگوهای حسنه به فرزندان است که به رفع آسیب‌های فضای مجازی در تربیت دینی فرزندان منتهی می‌شود.

کلیدواژه‌ها: خانواده، تربیت دینی، فضای مجازی، آسیب، راهکار

۱. گروه علوم تربیتی، مجتمع آموزش عالی علوم انسانی، جامعه المصطفی العالمیه، بامیان، افغانستان

مقدمه

فضای مجازی امروزه کاربرد وسیعی در زندگی خانواده‌ها دارد؛ زیرا گستره وسایل ارتباطی و شبکه‌های اجتماعی در فضای مجازی به اندازه‌ای وسعت یافته که تقریباً همه مردم دنیا را به خود مشغول کرده است. این فضا در عین آسان کردن روابط انسانی و بسیاری از فعالیت‌های علمی، اجتماعی و مانند آن، آسیب‌های قابل توجهی نیز به کاربران وارد می‌کند. توجه به این آسیب‌ها ضرورت دارد و بر پژوهشگران لازم است که در شناسایی و معرفی آن‌ها به خانواده‌ها و یافتن راهکارهای جلوگیری از قرار گرفتن نسل جوان در دام آسیب‌های احتمالی تلاش جدی نمایند؛ زیرا یک نگرانی خاص فراگیر نسبت به نفوذ آسیب‌های فضای مجازی در خانواده و مخصوصاً در زمینه تربیت دینی اعضای آن وجود دارد. این نگرانی نمونه‌های واقعی هم دارد و آن‌گونه که شواهد عینی نشان می‌دهد، برخی کاربران خانواده، به‌ویژه فرزندان دچار آسیب‌هایی شده یا در معرض آسیب‌های جدی قرار دارند. براین اساس شناسایی و معرفی آسیب‌های فضای مجازی برای خانواده‌ها و نیز ارائه راهکارهای مناسب برای خنثی‌سازی خطرات ناشی از آن در تربیت دینی نسل، یک ضرورت پژوهشی و یک وظیفه وجدانی اخلاقی است.

۱. تعریف مفاهیم

۱-۱. فضای مجازی

فضای مجازی مفهوم بین‌المللی است که یک فناوری دیجیتال گسترده و به هم پیوسته را توصیف می‌کند. این اصطلاح از داستان‌های علمی و هنری وارد فرهنگ عامه شد؛ اما اکنون توسط استراتژیست‌های فناوری، متخصصان امنیتی، رهبران دولت‌ها، ارتش و صنعت و کارآفرینان برای توصیف حوزه محیط جهانی فناوری استفاده می‌شود. خانواده‌ها از جمله کاربران این فضا است که در سبک زندگی آنان تأثیر به سزایی دارد.

۲-۱. خانواده

منظور از خانواده در این مقاله کوچک‌ترین شکل انسانی است که از اجتماع دست‌کم دو نفر، یک مرد و زن، پدید می‌آید و اساس همزیستی آن دورا پیوند زناشویی از طریق ازدواج شرعی و قانونی شکل می‌دهد. این شکل انسانی، ممکن است در اثر تولد فرزند به تدریج افزایش یابد و افراد بیشتری را شامل گردد.

۳-۱. تربیت دینی

اصطلاح «تربیت دینی» از دو واژه «تربیت» و «دین» تشکیل یافته که با نظر به معنای آن دو واژه، روشن می‌شود. نسبت به مفهوم «دین» دو نگاه کلی وجود دارد: دین بماهو دین و مستقل از انسان (آذربایجانی، ۱۳۷۸: ۸) به معنای کیش آیین، طریقت و شریعت، (دهخدا: واژه دین) و نیز عقیده و ایمان، (آذرنوش: ۱۳۸۱، واژه دین) به کاررفته است. با همین نگاه در اصطلاح دین‌شناسان، اعتقاد به حقیقت انسان، جهان و مقررات مربوط به آن که در زندگی انسان کاربرد دارد؛ (طباطبایی، ۱۳۷۹: ۲۷) باورها، اخلاق و قوانین اجرایی نازل از طرف خدا برای هدایت بشر (جوادی آملی، ۱۳۸۰: ۲۶) و آیین دارای عقاید صحیح و رفتارهایی که در رسیدن انسان به کمال و سعادت حقیقی تأثیر دارد، (مصباح یزدی، ۱۳۷۷: ۱۱۱) تعریف شده است.

در نگاه دوم، دین به معنای پابندی به شریعت، تدین و دین‌داری است که به عنوان صفت انسان؛ یعنی او با صفاتی مانند دین‌مدار و متدین توصیف می‌شود. در این نگاه، دین به منزله صفت انسان، ناظر به رفتارهای عملی‌ام است، به نحوی که سیمای دین و شریعت در عملکرد وی نمایان گردد. (آذربایجانی، ۱۳۷۸: ۸) در نتیجه تربیتی دینی، تلاشی است در جهت دین‌دار کردن فرزندان و اعضای خانواده تا زمینه سعادت مادی و معنوی آنان فراهم گردد.

۴-۱. آسیب

اصطلاح «آسیب‌شناسی» به معنای شناخت نابسامانی، ناهنجاری، ناهماهنگی، اختلال و عدم تعادل، در حوزه‌های مختلف زندگی کاربرد دارد. از جمله خانواده

و روابط اعضای آن با همدیگر که در معرض اختلالات گوناگون فکری و رفتاری قرار دارد، حوزه کاربرد آسیب‌شناسی است. (سروستانی، ۱۳۸۸: ۱۰) مفهوم «آسیب‌شناسی» به لحاظ پیشینه تاریخی، نخست در مباحث پزشکی، برای شناسایی بیماری‌های مربوط به اعضای بدن و بافت‌های بدنی و درمان آن به کار رفته، سپس توسط دورکیم در مباحث «جامعه‌شناسی انحرافات» مورد استفاده قرار گرفته است. (آبرکرامبی، ۱۳۷۶: ۳۵۴) آسیب‌شناسی در این مقاله به شناخت آسیب‌های تربیت دینی خانواده ناشی از فضای مجازی در ارتباط با پرورش اعتقادی اعضای آن دلالت دارد که سعی بر آن است تا آثار منفی استفاده از این فضا در تعهد دینی اعضای خانواده شناسایی و به خانواده‌های مسلمان معرفی گردد.

۱-۵. راهکار

راهکار برابر با جوش کار، به مسیری دلالت دارد که انسان را برای رسیدن به هدف کمک می‌کند. فرهنگ تعلیم و تربیت، ذیل کلمه لاتین «مِثْدُ» آورده است: روش به معنای تعیین طریقه انجام یک امر یا فعالیت است که فرد را به هدف مورد نظر می‌رساند. (حسینی نسب، ۱۳۷۵: ۴۸۹) راه منظم و سیستماتیک بررسی حقایق و مفاهیم، (شعاری نژاد، ۱۳۷۵: ۲۴۲) راه‌ها، قواعد، ابزار و فنونی که آدمی را در مسیر رسیدن به اهداف هدایت می‌کنند، در تعریف راه و روش ذکر شده‌اند. (فراهانی، ۱۳۷۸: ۳۶۹) منظور از راهکار در این مقاله روش‌های مقابله با آسیب‌های فضای مجازی در تربیت دینی خانواده است که اغلب ناشناخته هستند و بعد از شناسایی آن‌ها، جهت کاربرد در خانواده‌ها، به آنان ارائه می‌گردد.

۲. مؤلفه‌های تربیت دینی ناظر بر مربی و مربی

چند مؤلفه در تربیت دینی وجود دارد که نخست لازم است مربی خود واجد آن‌ها باشد تا بتواند با انتقال و تقویت آن مؤلفه‌ها در مربی، او را به کمال روحی و معنوی مطلوب هدایت کند. این مؤلفه‌ها بر اساس ساختار وجودی مربی و مربی و تربیت دینی عبارتند از تفکر دینی، ایمان دینی، گرایش دینی و عمل دینی که هر کدام با

پرورش درست بر کمال مطلوب تربی می‌افزاید.

۲-۱. تفکر دینی

تربیت دینی فرایندی مبتنی بر پایه‌های عقلی و معرفتی که در ایجاد و پرورش تفکر دینی مربیان نقش اساسی دارد. ازاین‌رو، تفکر دینی به‌عنوان مبنای تربیت دینی خانواده در اثر بخشی فرایند تربیت فرزند و هدایت او به باورهای صحیح و قوی اعتقادی، از اهمیت ویژه برخوردار است. چه اینکه اندیشه دینی به تربی انگیزه، هدف و صلابت می‌بخشد تا با استقامت در مسیر نیل به هدف نهایی تلاش کند؛ زیرا بدون معرفت دینی و آگاهی از دیدگاه‌های ژرف برخاسته از مکتب اهل بیت^(ع)، دستیابی به اهداف بلند تعلیم و تربیت اسلامی، ناممکن است. تفکر دینی شامل عقیده به مبدأ و معاد ممکن است در مسیر رسیدن به هدف نهایی با آسیب‌هایی مواجه گردد که بخشی از آن‌ها از فضای مجازی نشئت می‌گیرند. اینجا است که مدیریت فضای مجازی برای پیشگیری از آسیب‌ها، ضرورت انکارناپذیر دارد. (خامنه‌ای: ۲۲/۰۴/۱۳۹۹)

۲-۲. گرایش دینی

یکی از ابعاد مهم وجود انسان بُعد عاطفی و گرایشی او است که ریشه بسیاری از رفتارهای فرد به این بُعد برمی‌گردد. «گرایش» به معنای متمایل شدن به سویی، رغبت و علاقه داشتن به چیزی، در تحقق خارجی خود، دارای مراحل به شرح زیر است: دریافت، واکنش، ارزش‌گذاری، سازمان‌دهی ارزش‌ها و تبلور ارزش‌ها در شخصیت انسان. (وکیلان، ۱۳۸۵: ۲۱-۳۷) هرگاه این مراحل طی شد، آنگاه گرایش به چیزی تحقق می‌یابد و فرد نسبت به آن چیز علاقمند می‌شود. تبلور ارزش‌ها در شخصیت تربی، در حقیقت رفتار او را تحت تأثیر قرار می‌دهد. چه اینکه رفتار انسان متأثر از نظام اعتقادی و ارزشی او است که به لحاظ فکری و عاطفی آن را پذیرفته و تعهد عملی به آن سپرده است. (صفوی، ۱۳۷۶: ۶۰-۶۳) محبت خدا از مبانی مهم تربیت دینی است و باید در فرایند تعلیم و تربیت محور فعالیت‌های آموزشی و تربیتی والدین در محیط خانواده باشد.

۳-۱. ایمان دینی

ایمان دینی از مؤلفه‌های مهم تربیت دینی است که بعد از شکل‌گیری تفکر و گرایش دینی، در تربی پدید می‌آید؛ زیرا بعد از دانستن و خواستن، مرحله تصدیق و گره زدن قلب به محبوب که متعلق ایمان است، فرامی‌رسد. متعلق ایمان در قرآن عبارت است از خدا، قیامت، پیامبران، ملائکه و قرآن. (حدید: ۱۹) ایمان دینی به منزله درختی است در دل تربی که منشی تمام فضیلت‌های اخلاقی است. ایمان دینی، یعنی عقیده به الله که در صورت کمال مستلزم ایمان به نبوت و معاد نیز است. (مصباح یزدی، ۱۳۸۴: ۱، ۱۳۰) ایمان دینی، باید در کانون خانواده ایجاد و تقویت شود؛ زیرا دوره کودکی مناسب‌ترین زمان برای یادگیری کودکان است و اگر والدین به وظیفه خود عمل کنند، می‌توانند با استفاده از روش‌های مؤثر روحیه ایمان طلبی و باور دینی را در آنان پرورش دهند.

۴-۱. رفتار دینی

رفتار دینی همان «عمل صالح» است که در آیات قرآن مکرر به آن اشاره شده و ضمن بیان مصادیق مختلف برای آن، از همه دعوت به انجامش شده است. البته در روند منطقی، عمل صالح برخاسته از ایمان دینی و ایمان دینی نشئت گرفته از تفکر و گرایش دینی است. چرا که بین تفکر، گرایش، ایمان و عمل، یک نوع ترتب منطقی وجود دارد که عمل صالح در حقیقت، محصول ایمان به خدا است. (مصباح یزدی، ۱۳۸۴: ۱، ۱۵۶) بر این اساس، هرکس ایمان قوی داشته باشد، عمل صالح انجام خواهد داد.

۳. آسیب‌های فکری فضای مجازی در تربیت دینی خانواده

این مقاله تبیین آثار منفی فضای مجازی در تربیت دینی خانواده، مخصوصاً فرزندان را بررسی می‌کند که مربوط به جنبه سلبی این فضا می‌شود، نه ابعاد مثبت آن که خارج از موضوع مورد بحث است.

آسیب‌های فکری این فضا، اغلب متوجه فکر، اندیشه و تفکر دینی-اعتقادی خانواده

است و در صورت استمرار، ایمان و باور اعضای آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ زیرا فضای مجازی حاوی افکار مختلف ضددینی و سکولار است که با شنیدن و مطالعه مطالب در این زمینه و نیز مشاهده رفتارهای خلاف اخلاق اسلامی، به تدریج بر تفکر مطربی تأثیر گذاشته و باور او را متزلزل می‌کند. در اینجا به برخی از آسیب‌های فضای مجازی که به نظر نگارنده متوجه فکر و ایمان خانواده و فرزندان است، اشاره می‌گردد.

۳-۱. تضعیف ایمان دینی اعضای خانواده

ایمان دینی دارای مراتب است و در مرتبه آغازین از استحکام چندانی برخوردار نیست، ولی به مرور زمان با اندیشه‌ورزی و انجام رفتارهای شایسته، مخصوصاً رعایت تقوای الهی، کم‌کم رو به قوت و صلابت می‌گذارد. چه اینکه به فرموده قرآن کریم (انفال: ۲۹) ایمان و عمل رابطه متقابل دارد و هرکدام بر دیگری تأثیر می‌گذارد. تقوا از منظر قرآن، عامل ایجاد و تقویت فرقان در مرتبی است تا حق و باطل را تشخیص داده از هم تفکیک کند. براین اساس، هرگاه ایمان محکم و قوی بود، انسان از انفعال و لغزش در برابر آفت‌ها و آسیب‌ها مصون خواهد بود. چنانکه در حدیثی از امام باقر^(ع) مؤمن، چنین شده است: «الْمُؤْمِنُ أَصْلَبُ مِنَ الْجَبَلِ؛ مؤمن از کوه محکم‌تر است». (کلینی، ۱۴۱۳: ۲۴۱) یعنی باوجود آسیب‌ها و عوامل ضددینی از فکر و ایمان خود دست برنمی‌دارد.

تأثیر فضای مجازی در فکر و اندیشه انسان چیزی است که هر کس می‌تواند در زندگی فردی و خانوادگی خود تجربه کند. والدین هم در خود و هم در فرزندان می‌بینند که با استمرار استفاده از شبکه‌های گوناگون اجتماعی، سایت‌های یک نوع تردید و بی‌اعتنایی نسبت به برخی از باورها و ارزش‌هایی که قبول داشتند، پدید می‌آید. به‌عنوان نمونه در موضوعات اعتقادی مانند وجود امام زمان^(ع)، زندگی آن حضرت، عصمت ائمه^(ع) و... سؤال‌های زیادی در فضای مجازی مطرح می‌شود که اکثراً با هدف ایجاد شبهه و تضعیف تفکر مهدویت در مسلمانان ارائه می‌گردد. بر اساس تحقیقات انجام شده به وسیله پژوهشگران، بین فضای مجازی و آسیب‌های

اعتقادی، اخلاقی و اجتماعی رابطه مستقیم وجود دارد؛ یعنی فضای مجازی عامل برزو آسیب‌های جدی در خانواده است. (نوری پور، ۱۳۹۳: ۱۳۰)

۳-۲. شکل‌گیری باورهای غلط در فرزندان

پس از تضعیف تفکر دینی در خانواده، روشن است که ذهن اعضا و مخصوص فرزندان خالی از فکر و اندیشه نمی‌ماند، بلکه باورهای غلط جایگزین می‌شود؛ زیرا ذهن و فکر آدمی، به‌ویژه در کودکی و نوجوانی پویا و خلاق است و هیچ‌گاه متوقف نمی‌ماند و همواره در حال نو شدن و رشد و توسعه یافتن است. طبیعی است که با در اختیار بودن فضای مجازی و برنامه‌های متنوع فکری و عملی آن، ذهن کودک را به خود مشغول داشته و آن را به تدریج شکل می‌دهد. چنانکه امام علی^(ع) می‌فرماید: «وَإِنَّمَا قَلْبُ الْحَدِثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أَلْقَى فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبِلَتْهُ؛ قلب کودک و نوجوان همانند زمین آماده کشت است. لذا هر بذری در آن کاشته شود، می‌پذیرد». (نهج البلاغه، نامه ۳۱) این کلام امام^(ع) بیان واقعیت قدرت یادگیری فرزندان در دوره اول زندگی است که گیرایی بسیار بالایی دارد. دانشمندان علوم جدید هم این موضوع را تأیید کرده و یک‌روند صعودی را برای یادگیری کودک و نوجوان تا سن ۱۵ سالگی مطرح کرده‌اند که شناخت فراگیر در اثر عوامل محیطی رو به افزایش است. (سیف، ۱۳۸۸: ۷۵)

آنچه از فضای مجازی عاید کاربران نسل جوان می‌شود، بیشتر افکار غلط و باطل است، نه تفکر صحیح دینی و اسلامی. به این علت که این نوع کاربران معمولاً گرایش به جستجوی فیلم‌ها، کلیپ‌ها، شبکه‌های احساسی و هیجانی دارند که حاوی طنزها، نمایشنامه‌ها، صدا و تصویرهای جذاب، در عین حال آسیب‌زا هستند. تحقیقات میدانی نشان داده است که تعداد زیادی از سایت‌ها و شبکه‌ها در فضای مجازی به پخش مطالب ضد اخلاقی در قالب گروه‌های سکس، پورنوگرافی، دوست‌یابی جنسی و... ترویج‌کننده بی‌بندوباری جنسی، هم‌جنس‌گرایی، تصاویر و داستان‌های شهوت‌انگیز و... در فضای مجازی هستند. (مجردی، ۱۳۹۱: ۲۰۰)

۳-۳. شکل‌گیری تعارض ارزش‌ها در اعضای خانواده

تعارض بر هیئت «تفاعل» به معنای معارضه و مخالفت کردن دو نفر با یکدیگر، (دهخدا: واژه تعارض) کاربرد وسیعی در عرصه‌های گوناگون خانوادگی و اجتماعی دارد. معارضه ممکن است فیزیکی، اجتماعی و فرهنگی در محیط خانواده یا فضای جامعه باشد. در این مقاله تعارض ارزشی در محیط خانواده مدنظر است. چه اینکه تعارض میان زن و شوهر، تعارض میان والدین و فرزندان در خانواده قابل تحقق است. تعارض معمولاً به خاطر تفاوت دو چیز و ناسازگاری آن دو باهم شکل می‌گیرد؛ زیرا در صورت سازگاری اعضای خانواده تعارضی پیش نمی‌آید.

تعارض ارزش‌ها در خانواده نسبت به زن و شوهر این‌گونه است که ارزش‌های دریافتی آن‌ها از فضای مجازی با ارزش‌های دینی اصطکاک پیدا می‌کند. از یک طرف تعهد دینی آنان ایجاب می‌کند که احترام و کرامت همسری مثلاً رعایت شود، ولی فرهنگ غرب آزادی مطلق به زن می‌دهد و چنین تعهدی را نمی‌پسندد. اینجا است که نخست در ذهن همسران و سپس در عمل، تعارضی میان آن دو پدیدار می‌شود. تعارض ذهنی به وجود آمده در هرکدام از همسران و عدم تحلیل و هضم این تعارض، مشکل ذهنی و روانی ایجاد می‌کند. (ر.ک. مجردی، ۱۳۹۱: ۷۰) تعارض فرزندان والدین، اغلب ناشی از فضای مجازی است؛ زیرا نسل جدید با در اختیار داشتن وسایل ارتباط جمعی مانند اینترنت و ماهواره و امثال آن، تحت تأثیر شدید فرهنگ ضد دینی قرار دارد و با اصرار والدین بر تعهد دینی و عمل به ارزش‌های اخلاقی به مخالفت برمی‌خیزند. اینجا است که تعارض ذهنی و عملی میان والدین و فرزندان خود را نشان می‌دهد.

۳-۴. رشد اندیشه‌های ضد دینی در فرزندان

آسیب مهم فضای مجازی در تربیت دینی خانواده، رشد اندیشه ضد دینی در اعضا و به‌ویژه کودکان و نوجوانان است که امروزه در برخی خانواده‌ها مشاهده می‌شود. البته این کار، به‌صورت تدریجی انجام می‌گیرد و شاید خانواده و خود فرد چنین اثری از فضای مجازی را نپذیرند، ولی چیزی است که حقیقت دارد و ذهن و قلب آنان را

متحول و سیاه می‌کند. رسول خدا^(ص) می‌فرماید: «إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا اخْطَا خَطِيئَةً نُكَّتَتْ فِي قَلْبِهِ نُكَّةٌ سَوْدَاءٌ؛ هنگامی که انسان گناهی می‌کند، نقطه سیاهی در قلب او ظاهر می‌گردد. اگر او توبه نکند و بر رفتارش ادامه دهد، آن نقطه سیاه رشد می‌کند تا اینکه تمام قلب وی را فرامی‌گیرد». (قرطبی، ۱۳۶۴، ۱۹: ۲۲۷)

این آسیب با توجه به استمرار و صرف روزافزون اوقات شبانه‌روز فرزندان به سیر در فضای مجازی، بسیار نگران‌کننده است؛ زیرا پدر و مادر خانواده اگر از ایمان قوی دینی برخوردار نباشند، به احتمال زیاد به وسیله فضای مجازی تحت تأثیر فرهنگ بیگانه قرار می‌گیرند. علاوه بر این، تفکر ضد دینی در قلب و ذهن آن‌ها وارد و در نتیجه مسیر انحرافی را شیوه زندگی خویش قرار خواهند داد. همچنین فرزندان آسان‌تر از والدین گرفتار این آسیب می‌شوند و به بی‌دینی و تفکر سکولاری روی می‌آورند. چه اینکه فضای مجازی با قدرت جذب و ارائه اطلاعات گوناگون به مخاطبان و مخصوصاً نسل جوان تلقین ایدئولوژی می‌کند. فکر و اندیشه آن‌ها را تغییر داده افکار ضد دینی به ذهن و قلب ایشان وارد می‌سازد. (ر.ک. مستقیمی، ۱۳۹۰: ۱۲۳)

۳-۵. تضعیف هویت اسلامی اعضای خانواده

انسان مسلمان هویت اسلامی تعریف شده دارد و با آن هویت در جهان شناخته می‌شود. «هویت اسلامی» در مقابل هویت غیر اسلامی برخاسته از دین و اندیشه‌های اسلامی و قرآنی است. (منصور نژاد، ۱۳۸۵: ۱۵) مجموعه باورهای اصیل دینی، ارزش‌های اسلامی و گرایش باطنی نسبت به خود، خدا، دیگران و جهان که به صورت نظام‌یافته در انسان شکل می‌گیرند، هویت اسلامی فرد را شکل می‌دهند. این هویت، قابل پرورش است و باید به مرور زمان رشد کند و به کمال خود برسد. خانواده مرکز ایجاد و پرورش هویت اسلامی است و باید با هدایت والدین این هویت در فرزندان ایجاد و تقویت شود. عوامل تضعیف هویت اسلامی در خانواده نیز وجود دارد که مهم‌ترین آن‌ها در شرایط امروزی، فضای مجازی است. اعضای خانواده به عنوان کاربران فضای مجازی زندگی با آن را پذیرفته و روزمره با آن سروکار دارد و در برابر انبوه اطلاعات ضد اسلامی قرار گرفته، اغلب توان تجزیه و

تحلیل و قضاوت درست درباره آن‌ها را ندارد. (دیوید بل، ۱۳۹۰: ۱۰۱)

۴. راهکارها

برای پیشگیری یا درمان آسیب‌های فضای مجازی به تربیت دینی خانواده، می‌توان راهکارهایی را جستجو کرد و با استفاده از آن راهکارها محیط خانواده را از ضرر ناشی از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مصونیت بخشید.

۴-۱. نگاه ابزاری به فضای مجازی

نگاه به فضای مجازی و چگونگی استفاده از آن در کاربران این فضا به‌خصوص خانواده‌ها یکسان نیست. برخی نگاه هدفمدارانه به فضای مجازی دارند و سیر در این فضا را برترین ارزش برای خود تلقی می‌کنند. به نحوی که زندگی بدون گردش در شبکه‌های اجتماعی برایشان بی‌ارزش پنداشته می‌شود. درحالی‌که این نوع نگاه غلط است؛ زیرا کاربران با این نگاه می‌خواهند تمام باورها و ارزش‌های خود را از فضای مجازی دریافت کنند. (ر.ک. برتون، ۱۳۸۲: ۲۸) البته برنامه‌های دینی و به‌ویژه منابع معتبر اسلامی در فضای مجازی فراوانند و همچنین عالمان برجسته و مراجع تقلید پاسخگوی سؤال‌های کاربران در این فضا هستند، ولی افرادی با این نگاه درصدد استفاده از این برنامه‌های مفید و مثبت نیستند؛ زیرا این نگاه آنان را وادار می‌کند تا در انجمن‌ها، سریال‌ها، کلیپ‌های با محتوای فاسد کننده در فضای مجازی خود را سرگرم کنند.

نگاه درست به فضای مجازی، نگاه ابزاری است که به‌عنوان یک وسیله بتوان از آن استفاده کرد، نه به‌صورت مطلق و هدف زندگی قرار دادن. در این نگاه طبعاً بهره‌گیری از فضای مجازی هدفمند خواهد بود و در برنامه‌های علمی، دینی و پژوهشی مورد استفاده قرار خواهد گرفت. در محیط خانواده باید نگاه ابزاری به فضای مجازی حاکم باشد و والدین به‌عنوان مدیر خانه اول خود چنین نگاهی باید داشته باشند و سپس آن را به فرزندان منتقل کنند. البته انتقال نگرش ابزاری به فضای مجازی و اینترنت به‌وسیله والدین به فرزندان، کار آسانی نیست، بلکه نیازمند آشنایی

با روش‌های تعلیم و تربیت است.

۴-۲. تقویت عقاید اسلامی خانواده

خانواده‌های مسلمان به صورت سنتی و در اثر فرهنگ اسلامی حاکم بر جامعه، طبعاً باورهای دینی را دارند و فرزندان تربیت یافته در این خانواده‌ها نیز از آموزه‌های دینی بی بهره نیستند. در عین حال، ممکن است این باورها خیلی مستحکم و ماندگار نباشد و نتواند در برابر آسیب‌های فضای مجازی دوام بیاورند. از این رو یقیناً نیاز به تقویت و پرورش دارد. چراکه آسیب‌های فرهنگی امروزه زیادند و هر لحظه تفکر دینی نسل جوان را نشانه می‌رود. از راهکارهای منطقی و عقلایی در سراسر جهان، واکسینه کردن افراد در برابر آسیب‌های بیماری‌زا است که امروزه در همه دنیا رواج دارد و هزینه‌های سنگینی را بر کشورها تحمیل کرده است. واکسینه در برابر آسیب‌های تربیت دینی خانواده ناشی از فضای مجازی، تقویت عقاید دینی اعضای خانواده است. به این دلیل که مؤمن واقعی و دین‌مدار حقیقی تحت تأثیر فضای مجازی و امثال آن قرار نمی‌گیرد؛ زیرا ایمان، قوی‌ترین عامل درونی است که مؤمن را از لغزش و انفعال در مقابل صاعقه‌های مخالف دین‌داری حفظ می‌کند. (کرم‌الهی، ۱۳۹۰: ۲۳۴)

مسئول اصلی تربیت دینی و اعتقادی فرزندان والدین هستند که با استفاده از روش‌های مؤثر آموزشی بتوانند به این مهم بپردازند. دو نکته در اینجا وجود دارد؛ اولاً اینکه پدر و مادر اگر بخواهند مستقیماً تربیت اعتقادی فرزندان را عهده‌دار شوند، لازم است خود باید در این زمینه قوی و باورمند به اصول اعتقادی باشند؛ وگرنه به سخن معروف فلاسفه، «فاقد شیء معطی شیء نمی‌تواند باشد». ثانیاً اگر تربیت اعتقادی فرزندان را به آموزگاران واگذار کنند، باید سراغ معلمان متعهد به دین و قرآن بروند تا ضمن آشنایی با مکتب اسلام به ارکان دین و معارف اهل بیت^(ع) باور یقینی داشته باشند.

۴-۳. تقویت انس با قرآن در خانواده

راه دیگر در حفظ دین و آموزه‌های دینی در خانواده، تمسک به قرآن و انس پیدا کردن

هرچه بیشتر با آن است. چه اینکه رسول خدا^(ص) فرمود: «فَإِذَا التَّبَسَّتْ عَلَيْكُمُ الْفِتْنُ كَقِطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ فَعَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ؛ هرگاه آشوب‌ها چون شب تاریک شما را فراگرفت به قرآن روی آورید و بدان چنگ زنید»؛ (کلینی، ۱۴۱۳، ۲: ۵۹۹) زیرا به فرموده آن حضرت: «الْقُرْآنُ هُدًى مِنَ الضَّلَالِ وَتَبَيَانٌ مِنَ الْعَمَى؛ قرآن راهنمای گمراهی و بینایی از هر کوری است». (همان: ۶۰۱) اینجا نیز وظیفه والدین است که فضای خانه را با آوای قرآن معطر کنند و فرزندان را به قرائت آیات قرآن عادت دهند.

با توسل به قرآن هم تربیت دینی و معنوی فرزندان و هم اعضای خانواده تقویت و هم از آسیب‌های دینی ناشی از فضای مجازی جلوگیری می‌شود. چون فرزندان در حال توجه به قرآن و تمرین کمتر سراغ موبایل و اینترنت می‌روند. البته پدر و مادر سعی کنند با روش‌های مناسب فرزندان را تشویق به روی‌آوری به قرآن کنند، نه با خشونت و تحمیل که جواب‌گو نخواهد بود. بهتر این است که والدین قبل از فرزندان، خود دارای روحیه قرآنی بوده و با استفاده از شیوه‌های آسان و کاربردی در محیط خانواده فرزندان را به آن سوق دهند. مثلاً در مشاهده تلویزیون برنامه‌های قرآنی و در فضای مجازی به جستجوی شبکه‌های اسلامی و اخلاقی بروند و از فرزندان هم بخواهند این کار را انجام دهند. در صورت استمرار این رفتار، به تدریج فرهنگ قرآن و تربیت دینی در محیط خانواده تقویت و آسیب‌های فضای مجازی کمتر می‌شود.

۴-۴. تقویت روحیه عبودیت در خانواده

عبادت برترین عمل مصونیت‌آفرین در برابر آسیب‌های دینی و رفتاری است و هر کس که روحیه تعبد و بندگی در او زنده و فعال باشد، حافظ هویت دینی و اسلامی خود خواهد بود. چون به تصریح قرآن دوراه بیشتر در زندگی آدمی وجود ندارد، راه بندگی خدا و راه پیروی از شیطان. (یس: ۶۰-۶۱) فضای عبادی حاکم بر محیط خانواده به‌گونه‌ای آن را واکسینه می‌کند که باوجود استفاده از فضای مجازی آسیبی به سراغ اعضا نخواهد آمد. چه اینکه چنین خانواده‌ای نگاه ابزاری به فضای مجازی دارد و از برنامه‌های مثبت آن در جهت رسیدن به اهداف علمی و پژوهشی یا دستیابی به

اطلاعات مفید بهره می‌برند. ایجاد فضای عبادی و تربیتی در خانواده وظیفه اصلی والدین است که باید با تدبیر صحیح چنین فضایی را پدیدآورند. چنانکه امام علی^(ع) در نامه تربیتی به امام حسن مجتبی^(ع) ابتدا فضای تربیت‌پذیری را برای فرزند آماده کرد، آنگاه دستورالعمل‌های تربیتی را به او ارائه داد. (نهج البلاغه، نامه ۳۱)

به دلیل اثربخشی عبادت و نماز در محیط خانواده و تربیت دینی فرزندان، خداوند به حضرت ابراهیم^(ع) فرمان داد: «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا؛ خانواده خود را به نماز فرمان ده و بر انجام آن شکیبا باش». (طه: ۱۳۲) در این آیه افزون بر دستور به نماز، صبر و بردباری نسبت به اقامه نماز هم خواسته شده که باید در انجام این کار در محیط خانه، از شتاب‌زدگی خودداری شود؛ زیرا خشونت و شتاب در امور عبادی اولاً با روح عبادت سازگاری ندارد. ثانیاً هرگونه رفتار غیرمنطقی با فرزندان منجر به عکس‌العمل منفی و لجاجت آنان می‌شود. از این رو امام علی^(ع) می‌فرماید: «الْإِفْرَاطُ فِي الْمَلَامَةِ يَشْبُ نِيرَانُ اللَّجَاجِ؛ زیاده‌روی در سرزنش کردن، آتش لجاجت را شعله‌ور می‌سازد». (حرانی، ۱۳۷۶: ۸۴) وقتی با استفاده از روش‌های مناسب روحیه عبودیت در فرزندان ایجاد شد، آسیب‌های فضای مجازی تربیت دینی نیز در آنان کاهش خواهد یافت.

۴-۵. معرفی الگوهای قرآنی به خانواده

الگوپذیری در خانواده از روش‌های مؤثر در تربیت دینی و یادگیری معارف الهی بوده و والدین خود به‌عنوان الگوی رفتار فرزندان در این زمینه ایفای نقش می‌کنند. شاید مهم‌ترین راهکار در آسیب‌زدایی از فضای مجازی، معرفی الگوهای شایسته قرآنی و مطلوب برای اعضای خانواده و فرزندان است. ارائه الگو به‌متربی از روش‌های کاربردی قرآنی است که مکرر الگوهای حسنه را برای متریان معرفی و به تبعیت از آن‌ها ترغیب نموده است. (احزاب: ۲۱) الگو به دلیل عینی بودن و مشاهده رفتار، تأثیر بیشتر بر متریان دارد؛ زیرا متربی با دیدن رفتار مطلوب الگو تحت تأثیر آن قرار گرفته و به آن اقتدا می‌کند. (حسین خانی، ۱۳۸۲: ۱۱)

۵. آسیب‌های عملی و رفتاری فضای مجازی در تربیت دینی خانواده

آسیب‌های عملی، آسیب‌هایی است که از مؤلفه‌های تربیت دینی مربوط به مؤلفه رفتار دینی است. چون این آسیب‌ها، متوجه رفتار و عمل کرد اعضای خانواده است که در اثر استفاده بی‌رویه از فضای مجازی و اشتغال در شبکه‌های اجتماعی گرفتار آن می‌شوند. این آسیب‌ها در دو بخش همسران و فرزندان خانواده مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۵-۱. آسیب‌های مربوط به همسران و راهکارهای آن‌ها

امروزه آسیب‌های گوناگونی ناشی از زیاده‌روی در استفاده از فضای مجازی در زندگی مشترک همسران در محیط خانواده وجود دارد که روابط زناشویی آن‌ها را دچار چالش و گاه منجر به فروپاشی و طلاق کرده است. در اینجا به برخی از این نوع آسیب‌ها اشاره می‌شود:

الف. کاهش عواطف خانوادگی: محبت اساس زندگی خانوادگی و روابط زناشویی است و نقش اساسی در موفقیت خانواده دارد. این عامل استحکام حیات مشترک زن و شوهر امروزه در اثر استفاده بی‌رویه از فضای مجازی و برنامه‌های متنوع آن، در معرض تهدید و تضعیف قرار گرفته است. محبت خانواده نیاز به مراقبت و مانع زدایی دارد، وگرنه رو به ضعف و کم‌رنگ شدن می‌گذارد. فضای مجازی از آسیب‌های مهم و قوی تضعیف محبت زن و شوهر است. این آسیب هم از جهت دوری‌گزینی همسران از یکدیگر و سرگرمی در شبکه‌های اجتماعی و هم به خاطر الگوگیری‌های غلط از فرهنگ غرب، بر روابط خانواده تأثیر منفی می‌گذارد. تحقیقات میدانی هم این را تأیید می‌کند. (حاج محمدی، ۱۳۹۶: ۲۰۹)

ب. سوءظن زن و شوهر به همدیگر: مثبت‌نگری، اعتماد و احترام متقابل همه مبتنی بر محبت است. اگر این کیمیای زندگی در خانواده وجود داشت، مشکلی در کانون زناشویی عارض نخواهد شد. یکی از آسیب‌هایی که فضای مجازی میان زن و شوهر ایجاد می‌کند، سوءظن است؛ زیرا پنهان‌کاری در استفاده از این فضا و رمزگذاری گوشی، دیدن عکس و نیز کلیپ‌های نامناسب موجب بروز سوءظن میان

آنان می‌شود. مشاهدات عینی و پژوهش‌های میدانی در این زمینه نیز موضوع را تأیید می‌کنند. در یک تحقیق میدانی، رابطه مستقیم استفاده از این فضا با پیدایش سوءظن میان همسران مورد تأیید قرار گرفته است. (ر.ک. موسوی، ۱۳۹۲: ۳۱-۵۱)

ج. ایجاد بی‌اعتمادی میان همسران: اعتماد زن و شوهر به همدیگر در زندگی مشترک خانوادگی کلید موفقیت خانواده است. نقش فضای مجازی در ایجاد بی‌اعتمادی بین همسران بسیار واضح است؛ زیرا در اثر مشاهده عکس نامحرم یا دیدن کلیپ‌های مبتذل در گوشی همدیگر، به تدریج یک نوع سوءظن و در نتیجه بی‌اعتمادی میان آنان پدید می‌آید. با شکل گرفتن بی‌اعتمادی در زندگی زناشویی، زمینه بسیاری از صفات شایسته خانواده از قبیل محبت، صمیمیت، دلدادگی، رازداری، فداکاری و... از بین می‌رود و کم‌کم زمینه صفات ناپسند و زیان‌بار در خانواده ظاهر می‌شود و در نهایت فضای تعامل و سازگاری را از بین می‌برد. (علوی، ۱۳۹۴: ۲۱)

د. اختلاف زن و شوهر: طبیعی است که اگر استفاده از فضای مجازی تنظیم و کنترل نشود، با پدید آمدن سوءظن، بی‌اعتمادی و کاهش عواطف زناشویی، به تدریج روابط همسران به هم می‌خورد و اختلاف میان آنان برزو می‌کند. این اختلاف بدون شک با استمرار زیاده‌روی در بهره‌گیری از فضای مجازی شدیدتر می‌شود. یافته‌های تحقیقات میدانی نشان داده است که از عوامل مهم برزو اختلاف همسران در خانواده، فضای مجازی است. (جلالی، ۱۳۸۲)

در یک پژوهش میدانی با عنوان «تأثیر فضای مجازی بر بنیان خانواده»، پژوهشگر به این نتیجه رسیده که در فضای مجازی روابط میان فردی بدون محدودیت برقرار می‌شود. بدین جهت رابطه فرا زناشویی میان زن و مرد نامحرم شکل می‌گیرد. در صورت استمرار این وضعیت، محبت زن و شوهر، تعهد زناشویی، وفاداری همسران به یکدیگر تنزل می‌کند. در نهایت اختلاف خانوادگی، بی‌احترامی، بهانه‌گیری، لج‌بازی و مانند این‌ها در رفتار زن و شوهر پیدا می‌شود. اگر این وضعیت کنترل نشود، نظام خانواده دچار آسیب جدی شده و به زودی از هم می‌پاشد. (ر.ک. احمدی، ۱۳۹۲: ۱۱۲)

۵-۲. راهکارها

در زمینه آسیب‌های ناشی از فضای مجازی بر روابط زن و شوهر می‌توان راهکارهای متعددی معرفی کرد؛ اما راهکارها در صورتی مفید است که همسران خود برای آسیب‌زدایی تصمیم بگیرند و گرنه هر راهکاری ارائه شود، کارساز نخواهد بود. برخی از راهکارها را در ذیل مطرح و بررسی می‌کنیم:

الف. مدیریت فضای مجازی: مدیریت فضای مجازی در سطح خانواده لازم است و بدون آن نمی‌توان از آسیب‌های این فضا جلوگیری کرد. مدیریت فضای مجازی در سطح خانواده و حتی استفاده فردی وظیفه سرپرست خانواده و مخصوصاً زن و شوهر است که هم برای خود و هم برای فرزندان یک برنامه منظم و مشخصی را در استفاده از فضای مجازی تهیه کرده در محیط خانه اجرایی کنند. هرگاه این برنامه‌ریزی با مشورت اعضای خانواده و به‌ویژه فرزندان صورت گیرد و با جلب نظریات همه افراد فراهم شود، ضمانت اجرایی بیشتری خواهد داشت. خانواده‌های موفق در کنترل فضای مجازی در جامعه، کم نیستند که با مدیریت و برنامه‌ریزی صحیح توانستند از آسیب‌های این فضا در تربیت دینی خانواده جلوگیری کنند. به نظر بسیاری از کارشناسان تربیتی، والدین باید فضای مجازی را در محیط خانه کنترل کنند و الا آسیب‌های جدی به اعضای خانه وارد می‌شود. (ر. ک. خضرساری، ۱۴۲۶: ۲۳۶)

ب. هدفمندسازی فضای مجازی: فضای مجازی با تمام امکانات و وسایل متنوع ارتباطی که دارد، به‌عنوان یک ابزار مطرح است و استفاده صحیح از این فضا می‌تواند خانواده را در نیل به هدف‌های عالی مادی و معنوی کمک کند. از این رو ضمن مدیریت درست و مؤثر فضای مجازی در خانواده، لازم است بهره‌گیری از این فضا هدفمند باشد و در جهت نیل به هدف‌های از پیش تعیین شده مورد استفاده قرار گیرد. چراکه فضای مجازی ظرفیت کمک‌رسانی به هدف‌های مادی و معنوی خانواده را دارد. برنامه‌های دینی و اسلامی مختلفی که امروزه از این فضا پخش می‌شود، خانواده‌جوی‌های معنویت را به‌خوبی مساعدت و هدایت می‌کند. از پاسخ

به مسائل شرعی گرفته تا مباحث عمیق علمی و اعتقادی در وبگاه‌ها، سایت‌ها، وبلاگ‌ها و... قابل دستیابی است. جواب‌دهی سؤالات شرعی و فقهی از طریق سایت‌های دفاتر مراجع تقلید و دیگر مراکز امروزه آسان‌ترین و سریع‌ترین راه برای دریافت پاسخ است.

فضای مجازی می‌تواند به‌عنوان یک منبع غنی در تحقیقات علمی و پژوهش‌های دینی به کاربران خدمت‌رسانی کند. خانواده با فراگیری آموزش‌های لازم فنی و کاربردی باید اعضای خود را به‌سوی تحقیق سوق داده، استفاده از فضای مجازی را برای آنان هدفمند سازد. در این صورت، هم از آسیب‌های احتمالی آن جلوگیری می‌شود و هم فرزندان و والدین به رشد و شکوفایی استعدادهای طبیعی خود می‌رسند. چنانکه پژوهش‌های جدید با نگاه ابزاری به فضای مجازی و بهره‌برداری صحیح از آن، موضوع شکوفاسازی استعدادهای فردی کاربران این فضا را تأیید می‌کند. (پیشگاهی فرد، ۱۳۹۲: ۳۳) درنهایت استفاده هدفمند از فضای مجازی راهکاری است برای کاربران خانواده در جهت بهره‌گیری سودمند و آسیب‌زدایی این فضای فراگیر.

ج. پرهیز از پنهان‌کاری: مشکلات خانواده ناشی از فضای مجازی مانند ایجاد سوءظن و اختلاف زن و شوهر، اغلب در اثر مخفی‌کاری آن‌ها است که گاه رمز و راز خاصی را در گوشی تعبیه می‌کنند تا از مشاهده دیگران و حتی همسر به دور باشد. کشف این اسرار، آغاز چالش میان زن و شوهر است و در صورت ادامه دادن، به مشکلات جدی و حتی به جدایی منجر می‌شود. راهکار پیشگیری و برون‌رفت از این‌گونه آسیب، دوری از پنهان‌کاری همسران است که در استفاده از فضای مجازی و نیز تماس‌های مختلف با دیگران نباید مخفی‌کاری کنند، بلکه در صورت نیاز باید همسر را در جریان بگذارد و با هماهنگی او از این فضا استفاده نماید. چه اینکه محبت، صداقت، وفاداری و رازداری همسران در زندگی مشترک اقتضا دارد که پنهان‌کاری و رفتارهای شبهه‌آمیز در زندگی آن‌ها نباشد؛ (ر.ک. hawzah.net) زیرا محبت و صداقت دو عامل اساسی در زندگی زناشویی است که در صورت تقویت،

خانواده را از آسیب‌های بسیاری حفظ می‌کند. به همین دلیل رعایت این دو صفت در محیط خانواده مورد تأکید متون دینی است.

د. مشورت همسران در استفاده از فضای مجازی: مشورت از اصول اساسی در تعاملات اجتماعی و خانوادگی است که به مشورت‌کننده آگاهی و قدرت پیشگیری از ضرر و زیان‌های احتمالی آینده را می‌دهد. محیط خانواده در عین حالی که فضای آرامش و همدلی است، گاه دستخوش اختلاف هم می‌شود. در صورت مشاهده نشانه‌های اختلاف میان زن و شوهر، خداوند دستور داده که نباید با غفلت از آن عبور کرد، بلکه باید سراغ راهکار سازش میان همسران رفت. راهکار قرآن در این زمینه مشورت، حکمیت عادلانه و بررسی بی‌طرفانه موضوع و در نتیجه ایجاد آشتی میان همسران است. البته هرگاه همسران کارهایشان بر محور مشورت باشد، کم‌تر دچار اختلاف می‌شوند، ولی اگر علائم اختلاف مشاهده شد، بستگان آن دو باید با مشورت و مصلحت به قضیه خاتمه دهند.

مشورت همسران در محیط خانواده در زمینه استفاده از فضای مجازی بسیار مؤثر و مفید است؛ زیرا تنظیم و تعیین زمان استفاده از این فضا با مشورت و توافق زن و شوهر در شبانه‌روز، می‌تواند ضمن پیشگیری از آسیب‌های احتمالی به نفع علمی، اطلاعاتی، سرگرمی حلال و رشد در مهارت‌های زندگی ایشان تمام شود. به این دلیل که مشورت در امور خانواده، همسران را از تکروری، خودبینی، نادیده گرفتن حق همسر و امثال آن بازداشته و آن‌ها را به توافق، سازگاری، احترام و تکریم طرف مقابل هدایت می‌کند. واژه «تَشَاوُر» (بقره: ۲۳۳) در خصوص اداره خانواده در قرآن همسران را به این امر به روشنی دعوت می‌کند. در صورت مشورت و انجام فعالیت‌های خانوادگی اگر خطا و اشتباه غیرعمدی در کار باشد، خداوند می‌فرماید: «فَلَا جُنَاحَ عَلَیْهِمَا» (همان) گناهی بر آن‌ها نیست. چون کاربر اساس هم‌اندیشی میان زن و شوهر انجام یافته است. در نتیجه همسران با مشورت و جلب نظر مقابل در بهره‌گیری از برنامه‌های فضای مجازی ضمن کاهش هزینه مالی، می‌توانند استفاده‌های متنوعی در جهت رشد فردی و موفقیت در زندگی مشترک و تربیت اولاد ببرند.

۵-۳. آسیب‌های فرزندان

بخش مهم آسیب‌های فضای مجازی در تربیت دینی خانواده مربوط به فرزندان است که با قرار داشتن در آوان زندگی، شدت تأثیرپذیری به خاطر کم سن بودن، در معرض تهدیدهای فکری و رفتاری مختلف این فضا قرار دارند. در یک تحقیق میدانی در تأثیر منفی وسایل ارتباطی فضای مجازی مانند تلفن همراه، ماهواره و اینترنت در امور اعتقادی و عبادی خانواده‌ها انجام شده به این نتیجه رسیده که ارتباط معناداری میان استفاده از این ابزار با ضعف عقیده و بی تفاوتی نسبت به عبادت و نمازهای یومیه وجود دارد. (زندوانیان، ۱۳۹۲: ۲۱۰)

الف. بی‌اعتنایی به ارزش‌های دینی: از آثار منفی فضای مجازی در تربیت دینی فرزندان در محیط خانواده، بی‌اعتنایی، تبلی و رغبت نداشتن آنان به ارزش‌های دینی است که در اکثر خانواده‌ها قابل مشاهده است. تمایل نداشتن به نماز یا تأخیر آن، بی‌رغبتی به توسلات، شرکت نکردن در مراسم‌های دینی و مذهبی و حاضر نشدن در زیارتگاه‌ها از نمونه‌های بی‌اعتنایی به ارزش‌های دینی است که در رفتار فرزندان امروزی به خوبی مشاهده می‌شود. تحقیقات جدید نشان می‌دهد که نسل جوان متأثر از فرهنگ غرب به وسیله فضای مجازی تا حد زیادی به ارزش‌های دینی و سنت‌های کهن اجتماعی اعتنایی ندارد. در تحقیق میدانی صورت گرفته با مقایسه دو گروه کاربران به عنوان گروه آزمودنی و گروه غیر کاربران به عنوان گروه شاهد از جوانان به این نتیجه رسیده که گروه غیر کاربر به لحاظ پایبندی به ارزش‌های دینی و اسلامی در مرتبه بالاتر از گروه کاربران قرار دارد. (کرم الهی، ۱۳۹۰: ۳۳۶) این تحقیق نشان می‌دهد که فضای مجازی تأثیر منفی بر تربیت دینی و دین‌داری فرزندان دارد.

ب. رشد نگرش‌ها و گرایش‌های منفی در فرزندان: از دیگر آسیب‌های فضای مجازی نسبت به فرزندان خانواده، رشد گرایش‌های منفی در آنان است. طبیعی است که از نظر تربیتی فرزندان خانواده، اعم از کودک، نوجوان و جوان، در شرایط خاص تربیت‌پذیری قرار دارد و به فرموده امام علی^(ع) آنچه به آن‌ها القا شود یا خود ببینند و مشاهده کنند، فرامی‌گیرند. (نهج البلاغه، نامه ۳۱) با این وجود، در صورت

استمرار فعالیت فرزندان در فضای مجازی و مطالعه مطالب ضد دینی، به احتمال قوی بر رفتار آن‌ها تأثیر گذاشته و به تدریج گرایش‌های منفی در ذهن و عمل آنان شکل می‌گیرد. به اذعان بسیاری از کارشناسان تعلیم و تربیت فضای مجازی تأثیر بسیار بیشتر از دیگر وسایل ارتباط جمعی بر کاربران دارد؛ زیرا از ابعاد مختلف فکری، دیداری، شنیداری و رفتاری بر کاربران احاطه می‌کند و ذهن و دل آن‌ها را به خود مشغول می‌سازد. بدین طریق ابتدا به حواس ظاهری، سپس به ذهن و آنگاه در دل و قلب کاربر نفوذ یافته همه وجودش را تحت تأثیر قرار می‌دهد. (مهدی زادگان، ۱۳۸۵: ۵۳) اینجاست که با ادامه استفاده فزاینده از فضای مجازی و سیر بدون هدف در شبکه‌ها و گروه‌ها و سایت‌ها، سرانجام گرایش‌های منفی در کاربران جوان پدید آمده و رفتار آن‌ها را در مسیر خلاف و انحراف قرار می‌دهد.

ج. تأثیر الگوهای منفی بر فرزندان: ارائه الگو به کودک و نوجوان مناسب‌ترین روش آموزش و پرورش است که نفس الگو به صورت عینی در مقابل آن‌ها قرار دارد و آنان بر اساس حس جستجوگری و قدرت یادگیری خود، می‌توانند همانندسازی کنند و رفتارهای خود را با الگوی ارائه شده منطبق سازند. هرگاه الگوی ارائه شده یک الگوی شایسته بود، تأثیر مطلوب و هرگاه الگوی ناپسند بود تأثیر منفی بر فراگیران می‌گذارد. در فضای مجازی هر نوع الگویی قابل دسترسی است، ولی کاربران کودک و نوجوان در صورت عدم مراقبت والدین معمولاً سراغ الگوهای نامناسب و غیردینی می‌روند؛ زیرا این‌گونه الگوها دارای تبلیغات زیاد و جذابند و هم موافق طبع نسل جوان است. اینجاست که اکثر نسل جوان جذب الگوهای منفی فضای مجازی می‌شوند. این الگوها تأثیر خود را بر فکر و عمل کاربران می‌گذارند. به‌ویژه نسل جوان که از یک طرف با داشتن اطلاعات محدود از معارف دینی و اسلامی و از طرف دیگر، تحت تأثیر شدید احساسات و هیجانات، از الگوهای منفی فضای مجازی متأثر می‌شوند. (حمیدیان، ۱۳۸۷: ۸۳)

پذیرش الگوهای منفی از طریق فضای مجازی آسیب بسیار جدی برای فرزندان خانواده‌ها است؛ زیرا این آسیب به آسانی قابل درمان نیست و کودک و نوجوان

به راحتی از الگوهای مورد قبول خود دست برنمی دارد. در این صورت، وظیفه خانواده بسیار سنگین است و باید راهکاری بیندیشد، وگرنه نجات آن‌ها از چالش به وجود آمده به وسیله فضای مجازی بسیار دشوار خواهد بود. پژوهش‌های میدانی به صورت حضوری با جوانان متأثر از فضای مجازی و آسیب‌دیده، نشان می‌دهند که در اثر الگوگیری‌های غلط مخصوصاً دختران، چقدر دچار خسارت و زیان غیر قابل جبران شده‌اند. (ر.ک. کوهی، ۱۳۸۷: ۲۲۴)

د. تنفر فرزندان از والدین: شکاف بین نسلی اصطلاحی است که در جامعه امروزی کاربرد فراوان دارد و در محاورات علمی و عرف عمومی، به‌ویژه در حوزه تعلیم و تربیت به صورت فزاینده رواج یافته است. این اصطلاح بیانگر دوگانگی فرهنگی میان نسل قدیم و جدید است که نماد عینی آن در محیط خانواده و روابط والدین و فرزندان ظهور می‌کند. البته تنها فاصله سنی و جسمانی جوانان با بزرگسالان منظور نیست، بلکه دربرگیرنده تمایز ارزش‌ها و هنجارهای آنان است که در نهایت به بیگانه شدن جوانان از بزرگسالان منتهی می‌شود. فضای مجازی از عوامل مهم و تأثیرگذار برافزایش شکاف بین نسلی و کناره‌گیری فرزندان از خانواده است. این روند در صورت استمرار، به ایجاد تنفر فرزندان از والدین منجر می‌شود که پژوهش‌های جدید میدانی نیز آن را نشان می‌دهد. تحقیق میدانی با روش پیمایشی و توزیع پرسشنامه در جوانان ۱۸ تا ۲۴ سال شهر دزفول همراه والدین، نشان داده است که شکاف بین نسلی با گسترش وسایل ارتباط جمعی، از جمله فضای مجازی ارتباط مستقیم دارد. (مظاهری و منجری پور، ۱۳۹۵)

امروزه بسیاری از فرزندان در خانواده‌ها در عین برخورداری از امکانات فراهم آمده به وسیله والدین و تلاش آن‌ها برای ایجاد رفاه آنان، نسبت به پدر و مادر ابراز تنفر و بیزاری می‌کنند. معلوم است که این گونه فرزندان تحت تأثیر وضعیت موجود اجتماعی و فضای مجازی قرار داشته و توجهی به حقوق والدین و نیکی نسبت به ای‌شان ندارد. این امر تا جایی ادامه می‌یابد که فرزندان در برابر والدین هیچ احترامی نمی‌گذارند و حتی نسبت به ایشان از توهین و تحقیر نیز دریغ نمی‌ورزند.

با بی‌اعتنایی فرزندان به پدر و مادر کم‌کم آن‌ها به‌سوی هوس‌بازی، هرزه‌نگاری، دوست‌یابی‌های نسنجیده و مانند آن کشیده می‌شوند. (گوستاواس: ۱۳۹۳) بر اساس این تحقیقات، فضای مجازی از عوامل عمده شکاف بین نسلی میان والدین و فرزندان در محیط خانواده است؛ به‌نحوی که در برخی خانواده‌ها جروب‌بحث و اصطکاک شدید میان پدران و مادران و فرزندان وجود دارد. فرزندان نوجوان و جوان ارزش‌های سنتی و دینی را چندان اهمیت نداده و به‌سوی رهایی از تعهدات دینی روی آورده‌اند.

ه. پرخاشگری فرزندان در خانواده: از آسیب‌های فضای مجازی در محیط خانواده که اغلب متوجه فرزندان است، پرخاشگری با والدین و دیگر اعضا است. رفتارهای غیراخلاقی از قبیل پرخاشگری، دشنام و توهین اغلب ناشی از فیلم‌های خشونت‌آمیز جنگی در فضای ماهواره، اینترنت و تلویزیون است که نسل جوان را به خود جذب می‌کند. در تحقیقات میدانی انجام شده بر دانش آموزان دوره راهنمایی نشان می‌دهد که میان پرخاشگری در خانواده و مشاهده بازی‌های ماهواره‌ای رابطه معناداری وجود دارد. (حاج خدادادی: ۱۳۹۳) فرزندان خانواده اکثراً به بازی‌های کامپیوتری، سریال‌های جنگی و کلیپ‌های هیجانی همراه با خشونت و کشتار بیشتر علاقه‌مند هستند و به این نوع شبکه‌ها مراجعه می‌کنند. هرگاه والدین مراقبت نکنند، به‌تدریج روحیه خشونت و پرخاش در آن‌ها شکل گرفته، در رفتار آنان نفوذ می‌کند. چنانکه دیر آمدن شبانه فرزندان به خانه، والدین گریزی و گرایش به دوستان نامناسب آنان، همه ناشی از سیر دوامدار در فضای مجازی است. (مجردی، ۱۳۹۱)

و. عدم همکاری فرزندان با والدین: امروزه فرزندان نوجوان و جوان در خانواده‌ها فراوانند که با والدین در اداره امور خانواده همکاری ندارند و با تنبلی و بی‌حالی زندگی را می‌گذرانند. این‌گونه فرزندان، از والدین اطاعت نمی‌کنند. اگر پدر و مادر دستوری بدهند جواب سر بالا می‌دهند؛ با پدر و مادر برخورد نامناسب از خود نشان می‌دهند؛ در کوچک‌ترین کار خانواده مشارکت نمی‌کنند؛ با برادر و خواهر با بدزبانی و خشونت رفتار می‌کنند. عامل اصلی این‌گونه رفتارهای فرزندان در محیط خانواده، فضای مجازی است که در اثر جذب در این فضا و مطالعه مطالب آسیب‌زا، به ارزش‌های

دینی مربوط به خانواده و پدر و مادر اعتنایی ندارد. در یک تحقیق میدانی پیرامون آثار مشاهده دوام‌دار بازی‌های اینترنتی فرزندان خانواده که با توزیع پرسشنامه میان دانش آموزان راهنمایی صورت گرفته، به این نتیجه رسیده که هرگاه بازی اینترنتی به عادت روزانه تبدیل شود، آثار زیان‌بار متعددی مانند پرخاشگری، بدزبانی و تنبلی را در کاربران ایجاد می‌کند. (حاج خدادادی: ۱۳۹۳)

۴-۵. راهکارها

الف. محبت واقعی والدین به فرزندان: محیط خانواده اساساً کانون محبت و دوستی والدین و فرزندان است. در این محیط است که شخصیت عاطفی کودکان شکل می‌گیرد و تا آخر زندگی به رفتار او سامان می‌بخشد. دوستی واقعی میان والدین و فرزندان تأثیر فراوانی در زندگی مادی و معنوی آنان دارد. البته پدر و مادر به‌صورت طبیعی فرزندشان را دوست دارد، ولی این دوستی ممکن است در اثر عواملی تضعیف شود و اثر خود را در زندگی از دست بدهد. از این‌رو محبت نیاز به تقویت دارد و اساساً محبت واقعی اعضای خانواده به همدیگر، کلید حل مشکلات خانوادگی است. محبت در خانواده باید روز به روز افزایش یابد و والدین وظیفه دارد که این کار را به‌صورت عملی انجام داده، اعتماد فرزندان را به خود جلب کنند. راهکار مهم برون‌رفت فرزندان از آسیب‌های فضای مجازی، برقراری محبت واقعی میان پدر و مادر و آنان است؛ به‌گونه‌ای که فرزندان پدر و مادر را حامی، دلسوز و رازدار واقعی خود احساس کنند. اگر این نوع محبت وجود داشت، احترام متقابل، اعتماد به همدیگر و... میان والدین و فرزندان محقق می‌شود. اینجا است که فرزندان به پدر و مادر اعتماد می‌کنند و به دستورالعمل‌های ایشان گوش داده و راهنمایی‌های آنان را برنامه کاری خود قرار می‌دهند. در نتیجه گرایش به فضای مجازی نیز در فرزندان کاهش یافته، آن‌ها تحت مدیریت کامل خانواده درمی‌آیند. تجربه نشان داده است که بسیاری از فرزندان پرخاشگر و مخالف والدین، با محبت و مهربانی پدر و مادر تغییر رفتار دادند و در مسیر دین و اخلاق اسلامی قرار گرفتند. (استادان طرح جامع آموزش خانواده، ۱۳۸۵: ۲۳)

ب. پیوند صمیمی والدین با فرزندان: پیوند صمیمی میان والدین و فرزندان، یک مرتبه بالاتر از محبت معمولی است و بیشتر جنبه عملی دارد که در تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌های امور خانواده خود را نشان می‌دهد. شرکت دادن فرزندان در اجرای امور خانواده و مشورت والدین با آنان باعث جلب اعتمادشان شده آن‌ها را علاقه‌مند به خانواده می‌کند. در این صورت، یک نوع اعتماد متقابل پدری و فرزندگی در خانواده شکل می‌گیرد و ضمن رفع بسیاری از مشکلات، از آسیب‌های فضای مجازی بر فرزندان نیز کاسته می‌شود؛ زیرا با وجود محبت واقعی و پیوند صمیمی میان اعضای خانواده، مشارکت در فعالیت‌های خانوادگی، سفرهای تفریحی درون و برون‌شهری و همچنین تشریک مساعی آنان در تهیه فضای مناسب تربیتی و معنوی، به تدریج گرایش به فضای مجازی فرزندان کاهش می‌یابد؛ زیرا از عوامل عمده روی‌آوری فرزندان به فضای مجازی، بیکاری، نبود امکانات رفاهی و فاصله بین نسلی در خانواده است که نسل جوان ابتدا در قالب سرگرمی و سپس به شکل دوام‌دار وارد شبکه‌های اجتماعی می‌شوند. در صورت روابط سالم والدین و فرزندان، مشکل بیکاری و احساس تنهایی و مانند آنکه امروزه دامن‌گیر افراد خانواده هستند، بدین طریق کاهش می‌یابد یا از بین می‌رود. (زندگی: ۱۳۹۴)

پیوند عمیق والدین و فرزندان راه‌حل مشکلات عدیده‌ای است که امروزه خانواده‌ها را با چالش جدی مواجه کرده است. برخی از کارشناسان تربیتی نقش گفتگوی رودررو را در ایجاد رابطه عاطفی و پیوند صمیمی والدین و فرزندان اساسی معرفی کرده است؛ زیرا به نظر آن‌ها گفتگو، الگویی است که فضای عاطفی و هیجانی حاکم بر مناسبات میان فردی خانواده را شکل داده پیوند افراد با یکدیگر را عمیق‌تر می‌سازد؛ زیرا گوش دادن و همدلی که از ارکان مهم گفتگو است، جریان گفت‌و شنود را به‌سوی درک و تفاهم متقابل هدایت می‌کنند. (پور حسین، ۱۳۸۶: ۱۹۸) به هر صورت، محبت و ایجاد پیوند صمیمی والدین و فرزندان در مسائل خانواده راهگشا است و عوامل آسیب‌زا را بی‌اثر می‌کند یا از بین می‌برد. چه اینکه با توافق اعضای خانواده زمینه کار و سرگرمی‌های مفید اعضا و از بی‌برنامگی و روی آوردن بدون هدف

به فضای مجازی جلوگیری می‌شود.

ج. مراقبت مؤثر والدین از فرزندان: یکی از وظایف مهم والدین در محیط خانواده، مراقبت از فرزندان و نظارت دقیق بر رفتار آنها است؛ زیرا مراقبت از روش‌های تربیتی است که در قرآن هم به آن اشاره شده است. (نساء: ۱) احساس یک مراقب و اینکه ناظری بر رفتار متربی وجود دارد که اعمالش را تحت کنترل قرار داده است، اثر تربیتی دارد و او را از کارهای خلاف و انحراف عملی باز می‌دارد. از این رو مراقبت و نظارت در آیات و روایات به عنوان یک روش مهم تربیتی مورد توجه ویژه قرار گرفته است. امام علی^(ع) به عنوان یک مربی نمونه و دلسوز، انسان‌ها را از گناه در جاهای خلوت بر حذر می‌دارد؛ به این علت که: «فَإِنَّ الشَّاهِدَ هُوَ الْحَاكِمُ» (نهج البلاغه: حکمت ۳۲۴) چراکه شاهد امروز، همان حاکم و دادرس روز قیامت است.

مراقبت مؤثر از فرزندان با بداخلاقی، خشونت محقق نمی‌شود. از این رو پدر و مادر باید با زبان خوش، رفتار نرم و رفق و مدارا با فرزندان، مراقبت از ایشان را انجام دهند که نتیجه بخش خواهد بود. به فرموده علی^(ع): «الانسان عَبْدُ الْإِحْسَانِ؛ آدمی بنده احسان است». (آمدی، ۱۳۷۳: ح ۱۶۳) لذا فرزند با رفتار منطقی و محبت‌آمیز والدین رام می‌شود. در نتیجه وضعیت مناسبی در محیط خانواده ایجاد شده و جلو نفوذ آسیب‌های فضای مجازی نیز گرفته می‌شود. بنابراین مراقبت مؤثر والدین از فرزندان همراه با مهر و محبت و پیوند صمیمی، از راهکارهای مهم پیشگیری و درمان آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی به آنان است.

د. تقویت ارزش‌های اخلاقی در فرزندان: راهکار اساسی آسیب‌زدایی فرزندان از تهدیدات فضای مجازی و دیگر عوامل منفی فرهنگی و اجتماعی، پرورش دینی و اسلامی آنان با ایمان قلبی به ارزشمندی ارزش‌های اخلاقی است؛ به نحوی که آنها در دل و جان خود نیاز به کار بست فضایل اخلاقی در زندگی و دوری از رذایل در عملکرد خود احساس کنند. این روحیه تضمین‌کننده سلامت فکری و عملی فرزندان است. نسل جوان با این مثبت‌نگری به ارزش‌های اخلاقی می‌توانند هدایتگر جامعه و خانواده باشند. پدر و مادر در این زمینه وظیفه سنگین دارند که با هدایتگری باید

از نفوذ آسیب‌های فضای مجازی در درون خانواده و تأثیر منفی بر فرزندان پیش‌گردد کنند و در صورت گرفتار شدن آنان، به درمان و آسیب‌زدایی بپردازند. هدفمندسازی بهره‌گیری از امتیازات فضای مجازی نیز جز و وظایف والدین است که ضمن کنترل رفتار فرزندان آن‌ها را با استفاده صحیح از این فضا یاری رسانند. (ورن. ل، ۱۳۹۲: ۴۹۵)

تقویت ارزش‌های اخلاقی به نسل جوان امروزی کار ساده‌ای نیست، بلکه نیازمند شناخت فرزند و روش‌های تربیتی است تا با استفاده از مناسب‌ترین شیوه بتوانند به پرورش روحی و معنوی او بپردازند. هرگاه این کار به صورت درست انجام گیرد، هم والدین و هم فرزندان از دغدغه و نگرانی آسیب‌های فضای مجازی بیرون خواهند شد. البته ریشه ارزش‌های دینی در فطرت جوان مسلمان نهفته است. قرآن در این باره می‌فرماید: «وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ؛ وَلِيَّ خَدَاوْنِدَ إِيْمَانٍ رَا مَحْبُوبٍ شَمَا قَرَار دَاوَه وَآن رَا دَر دَل‌هَائِتَانِ يَنْت بَخْشِيْدَه اسْت.» (حجرات: ۷) تزئین قلب آدمی به نور ایمان و فضیلت‌های اخلاقی برترین نعمتی است که خداوند به بندگان ارزانی داشته و این نعمت نیاز به محافظت و تربیت دارد تا بالنده شود و تأثیرگذار گردد.

هـ. تربیت توحیدی فرزندان: تربیت دینی و توحیدی فرزندان راهکار اساسی در برابر آسیب‌های فضای مجازی و هر نوع عوامل انحرافی دیگر است که آن‌ها را تهدید می‌کنند. باید این کار از محیط خانه آغاز شود و در مدرسه و دانشگاه استمرار یافته به اتمام برسد. مؤثرترین راهکارهای جلوگیری از آسیب‌های فضای مجازی در محیط خانه، تربیت توحیدی فرزندان با روحیه اسلامی و اخلاقی است که می‌تواند آن‌ها را در مقابل فرهنگ غرب و عوامل منفی استوار و مقاوم بسازد؛ زیرا باور توحیدی انسان را از مادیات جدا و به خدا وابسته می‌کند. وقتی دل وابسته خدا شد، هیچ‌گونه لغزش و تزلزل نمی‌پذیرد. مؤمن واقعی همواره به یاد خدا است؛ زیرا او رابطه تکوینی آفریده‌ها را با خداوند درک می‌کند و براین اساس قرآن به کثرت یاد خدا در زندگی دستور داده می‌فرماید: «وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا؛ پروردگارت را فراوان یاد کن.» (آل عمران:

(۴۱) چون یاد خدا باعث پیوند دائمی با آفریدگار شده آدمی را از حوادث روزگار حفظ می‌کند. پدر و مادر در کانون گرم خانواده باید فرزندان را با عقیده عمیق و راسخ به توحید و اصول اعتقادی اسلام پرورش دهند تا در برابر عوامل آسیب‌زا مانند فضای مجازی تزلزلی در آن‌ها ایجاد نشود. اگر والدین آشنایی با معارف اسلام و روش‌های تربیتی داشته باشند، می‌توانند تربیت دینی و توحیدی فرزندان را از محیط خانواده آغاز نموده در طول تحصیل آنان در مدرسه و دانشگاه از آن مراقبت نمایند.

و. معرفی الگوهای شایسته تربیتی به فرزندان: از روش‌های اثرگذار تربیت، روش الگودهی به مربی است که او را به همانندسازی با الگو و تأسی به او ترغیب می‌کند. در مقابل الگوهای منفی عرضه شده در فضای مجازی باید الگوهای شایسته قرآنی و مذهبی را به فرزندان معرفی کرد تا ضمن اشباع غریزه الگویابی، فرایند تربیت‌پذیری نیز در آن‌ها تکمیل گردد؛ زیرا تربیت الگویی که آمیخته با رفتارهای عینی و ملموس از زندگی الگوهای حسنه به مربی ارائه می‌گردد، بهتر بر او تأثیرگذار و اصلاح‌گرایانه است. چنانکه خداوند رسول اکرم (ص) را به عنوان الگوی حسنه (احزاب: ۲۱) برای همه بشریت معرفی کرده است تا در زندگی خود به رفتار آن حضرت تأسی نمایند. در مورد الگو، نخست شناخت و سپس همانندسازی با عملکرد او برای فرزندان مهم است تا زندگی آنان هماهنگ با حیات مادی و معنوی الگوی منتخب سروسامان یابد. (ر.ک. مصباح یزدی، ۱۳۸۳، ۱: ۴۰۲)

الگوهای شایسته را می‌توان از قرآن و حدیث شناسایی و به فرزندان معرفی کرد، چنانکه قرآن این کار را کرده و انسان‌های وارسته مانند یوسف پیامبر^(ع) را با ذکر داستان زندگی‌اش به نسل جوان معرفی کرده است. همچنین می‌توان الگوهایی از عصر حاضر به فرزندان معرفی نمود که امروزه اسوه‌های حسنه در جامعه اسلامی کم نیستند. الگوهای امروزی همراه با ارائه روش زندگی و فعالیت‌های آن‌ها در فضای مجازی یقیناً تأثیر سازنده و اثربخشی بر زندگی فرزندان داشته و آن‌ها را از آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی مانند فضای مجازی محافظت خواهند کرد.

نتیجه‌گیری

تربیت دینی خانواده دارای مؤلفه‌هایی است که امروزه هرکدام در معرض آسیب‌های فضای مجازی قرار دارند و لازم است خانواده با آگاهی و استفاده از روش‌های مؤثر تربیتی به حفاظت و پرورش آن‌ها بپردازد. فضای مجازی در شرایط امروزی به‌صورت وسیع وارد خانواده‌ها شده و راه فراری از آن وجود ندارد، جز کنترل و استفاده هدفمند از اطلاعات و دانش‌های موجود در این فضا. مهم‌ترین آسیب فضای مجازی در خانواده متوجه دین‌داری، اخلاق و سنت‌های حسنه دیرینه و بازمانده از سلف صالح است که نسل به نسل به جامعه اسلامی امروزی منتقل شده است. تضعیف باورهای دینی والدین و فرزندان خانواده، اساسی‌ترین آسیبی است که از طریق فضای مجازی وارد می‌شود و به تبع آن آسیب‌های عاطفی و رفتاری بر نسل جوان عارض می‌گردد. مهم‌ترین راهکار پیشگیری از آسیب‌های فضای مجازی، تربیت اعتقادی عمیق فرزندان است که هراندازه موفق‌تر بود، به همان اندازه مصونیت ایجاد خواهد شد. مدیریت مؤثر، محبت، صمیمیت، مشورت، معرفی الگوهای نیکو از راه‌های مفید در آسیب‌زدایی فضای مجازی است و بدین طریق می‌توان محیط خانواده را مصونیت بخشید.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. آبرکرامبی، نیکلاس و دیگران، (۱۳۷۶)، فرهنگ جامعه‌شناسی، (ترجمه: حسن پویان)، تهران: چاپخش.
۲. آذربایجانی، مسعود، (۱۳۸۷)، روان‌شناسی دین، تهران: سمت.
۳. آذرنوش، آذرتاش، (۱۳۸۱)، فرهنگ معاصر، تهران: نشر نی.
۴. آمدی، عبدالواحد، (۱۳۷۳)، غررالحکم و درر الکلم، (شرح و توضیح: محمد خوانساری)، تهران: دانشگاه تهران.
۵. احمدی، ناهید، (۱۳۹۲)، تأثیر فضای مجازی بر بنیان خانواده، فضای مجازی و هویت، تهران: مؤسسه مطالعات ملی.
۶. استادان طرح جامع آموزش خانواده، (۱۳۸۹)، خانواده و فرزندان، تهران: انجمن اولیا و مربیان.
۷. برتون، فیلیپ، (۱۳۸۲)، آیین اینترنت، (ترجمه: علی اصغر سرحدی)، تهران: امیرکبیر.
۸. پور حسین، رضا، (۱۳۸۶)، تقویت نظام خانواده و آسیب‌های آن، مقاله: رسانه‌های جمعی و مشکلات خانوادگی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۹. پیشگاهی فرد، زهرا و همکاران، (۱۳۹۲)، بازنمایی روایت‌های هویتی در فضای مجازی، مجموعه مقالات همایش ملی، فضای مجازی و هویت.
۱۰. جلالی، علی‌اکبر، (۱۳۸۲)، آسیب‌شناسی فناوری اطلاعات در خانواده، بی‌جا: پژوهشکده خانواده.
۱۱. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۴)، انتظار بشر از دین، (تحقیق: محمدرضا مصطفی پور)، قم: اسراء.
۱۲. حاج خدادادی، داود و همکاران، (۱۳۹۳)، رابطه عملکرد خانواده، هیجان خواهی و

- پرخاشگری با اعتیاد به بازی‌های ویدیویی در دانش‌آموزان، فصلنامه فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی: دانشگاه اصفهان، سال پنجم، ش ۱.
۱۳. حاج محمدی، فرشته، (۱۳۹۶)، تأثیر اخلاقی فضای مجازی بر روابط زناشویی و روابط فرزندان در خانواده، مجله اخلاق، سال هفتم، شماره ۵.
۱۴. حرانی، ابن شعبه، (۱۳۸۲)، تحف العقول، (ترجمه: احمد جنتی)، تهران: امیرکبیر.
۱۵. حسین‌خانی، هادی، (۱۳۸۲)، تربیت الگویی زنان در قرآن، قم: مرکز پژوهش‌های صداوسیما.
۱۶. حسینی نسب، سید داود؛ اقدام، اصغر علی، (۱۳۷۵)، فرهنگ تعلیم و تربیت، تبریز: نشر احرار.
۱۷. حمیدیان، فرود، (۱۳۸۷)، اعتیاد به اینترنت و موبایل، تهران: نشر قطره.
۱۸. خامنه‌ای، سید علی، دیدارها و بازدیدها در دوره زعامت و رهبری.
۱۹. خضر ساری، حلیمی، (۲۰۰۵ م)، ثقافة الانترنت، بیروت: دار مجدلایوبی للنشر والتوزيع.
۲۰. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۳)، لغتنامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران.
۲۱. دیوید بل، (۱۳۹۰)، نظریه‌پردازان فرهنگ سایبری (رایا فرهنگ)، (ترجمه: مهدی شفیعیان)، تهران: دانشگاه امام صادق^(ع).
۲۲. زندوانیان، احمد و همکاران، (۱۳۹۱)، آسیب‌های فضای مجازی بین دانش‌آموزان دختر، مجله مطالعات فرهنگ-ارتباطات، شماره ۲۳.
۲۳. زندی، فاطمه و مریم رضایی، (۱۳۹۴)، بررسی چگونگی تأثیر بیکاری در افزایش آسیب‌های اجتماعی، تهران: کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی، روانشناسی و علوم اجتماعی.
۲۴. سیف، علی اکبر، (۱۳۸۸)، روانشناسی پرورش نوین، تهران: نشر روان.
۲۵. شعاری نژاد، علی اکبر، (۱۳۷۵)، فرهنگ علوم رفتاری، تهران: امیرکبیر.
۲۶. صفوی، امان‌الله، (۱۳۷۶)، کلیات روش‌ها و فنون تدریس، تهران: نشر معاصر.

۲۷. طباطبایی، سید محمدحسین، (۱۳۷۹)، شیعه در اسلام، (تصحیح: محمدعلی کوشا)، قم: دارالتفسیر.
۲۸. علوی، سید جعفر، (۱۳۹۴)، مهارت تغییر رفتار دیگران در آموزه‌های دینی، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
۲۹. فراهانی، محسن، (۱۳۷۸)، فرهنگ توصیفی علوم تربیتی، تهران: اسرار دانش.
۳۰. قرطبی، محمد، (۱۳۶۴)، الجامع لاحکام القرآن، بیروت: دارالفکر.
۳۱. کرم الهی، نعمت‌الله، (۱۳۹۰)، اینترنت و دین‌داری، قم: بستان کتاب.
۳۲. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۱۳ ق)، الکافی، بیروت: دارالاضواء.
۳۳. کوهی، محمدرضا، (۱۳۸۷)، آسیب‌شناسی شخصیت و محبوبیت زن، قم: نشر مشهور.
۳۴. گوستاواس. مش؛ ایلان تلمود، (۱۳۹۳)، نوجوان دیجیتال، (ترجمه: سعدی پور، اسماعیل و مینا آذرنوش)، تهران: رشد.
۳۵. مجردی، سعید، (۱۳۹۱)، اینترنت و امنیت اجتماعی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۳۶. مستقیمی، حسین، (۱۳۹۰)، نقش‌آفرینی رسانه‌ها در جامعه دانایی، تهران: وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی.
۳۷. مصباح یزدی، محمدتقی، (۱۳۷۷)، معرفت‌شناسی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۳۸. مصباح یزدی، محمدتقی، (۱۳۸۳)، اخلاق در قرآن، (تحقیق: محمدحسین اسکندری)، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۳۹. مصباح یزدی، محمدتقی، (۱۳۸۴)، تربیت دینی در جامعه اسلامی معاصر، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۴۰. مظاهری، امیر مسعود وزینب منجری پور، (۱۳۹۵)، عوامل اجتماعی مؤثر بر شکاف بین نسلی، مجله مطالعات علوم اجتماعی ایران، سال سیزدهم، شماره ۱.

۴۱. منصور نژاد، محمد، (۱۳۸۵)، دین و هویت، تهران: مؤسسه مطالعات ملی تمدن ایرانی.
۴۲. موسوی، سید جمال‌الدین و موسوی، سید علی، (۱۳۹۲)، تحلیل رابطه میان الگوی استفاده از تلفن همراه و اعتماد متقابل زناشویی، مجله جامعه‌شناسی ایران، سال ۱۴، ش ۳.
۴۳. مهدی زادگان، ایران، آتش پور، سید حمید، کودکان، (۱۳۸۵)، فرصت‌ها و آسیب‌ها، اصفهان: دانشگاه آزاد اسلامی.
۴۴. ورن. ل، بنگستون و همکاران، (۱۳۹۲)، دائرةالمعارف خانواده، (ترجمه: عالیه شکریگی و شهلا مهرگانی)، تهران: جامعه‌شناسان.
۴۵. وکیلان، منوچهر، (۱۳۸۵)، روش‌ها و فنون تدریس، تهران: پیام نور.

46. <https://hawzah.net>.

